

žena na selu - poljoprivrednica ili / i domaćica?

problemi statističke evidencije o ženi na selu

dr anđelka milić

→ Vek u kojemu živimo jest vek stalnih promena i ubrzanog razvoja koji je prisutan svugde u svetu. Promene su intenzivnije i vidljivije u nekim delovima društvene strukture, u nekim društvima i za neke ljudske skupine i kategorije, dok su u drugima sporije, manjeg intenziteta, pa i manje vidljive. Međutim, vidljivost društvenih promena nije uslovljena samo njihovim opsegom i dubinom, već jednim delom zavisi i od spremnosti društva da ih blagovremeno uoči i od njegovih saznavnih mogućnosti da promene locira, precizno izmeri i uporedi sa onim što se događa u njegovim ostalim delovima i da na osnovu toga izvuče pouke za delovanje. Otuda, ne bez razloga, ističe se da su informacioni sistemi kičma savremenog društva, da od njih zavisi funkcionisanje i razvoj društava. Služba statističke evidencije jedan je od tih složenih i za to društvo veoma značajnih informacionih sistema koji omogućava da se prate društveni procesi na globalnom planu, ali i u pojedinim posebnim delovima društva i da se na osnovu tih saznanja preduzimaju i odgovarajuće društvene mere.

Statistika nas u ovom slučaju interesuje s obzirom na jedno posebno područje društvene delatnosti — poljoprivredu, i s obzirom na učešće jedne posebne kategorije stanovništva u toj delatnosti — seoske žene — poljoprivrednice. Poljoprivredna delatnost doživljava u svetu, pa i u našem društvu značajne promene, a time su pokrenuti procesi koji vode izmeni položaja i uloge žene u seoskoj poljoprivrednoj porodici i njene uloge u poljoprivrednoj proizvodnji u meri u kojoj je ova još uvek pretežno porodična delatnost i funkcija. Međutim, učešće žene u poljoprivrednoj proizvodnji koje se odvija unutar porodičnog gazdinstva, kao i promene koje prate njeno učešće u našem društvu, nisu adekvatno i precizno spoznati, jednim delom i zbog neodgovarajuće i nepotpune statističke evidencije što je nudi zvanična statistika.

Pored objektivnih teškoća u praćenju angažovanja žene u poljoprivrednoj proizvodnji, o kojima će kasnije biti više reči, ovde moramo da ukažemo na neke opštije činioce koji u ovom slučaju deluju ograničavajuće. Veće interesovanje, potpunija i adekvatnija spoznaja stvarnog položaja i aktivnosti žene na selu i u poljoprivrednoj porodici nailaze na dve prepreke: jedna je opštije prirode

i tiče se odnosa nauke prema »ženskom pitanju«, a druga je posebije prirode, tj. proističe iz naučnog interesa i stava prema selu i poljoprivredi.

Proučavanje života seoske žene, njenog položaja i uloge u seoskoj porodici, u poljoprivrednoj proizvodnji i u društvenoj organizaciji seoskog života deli opštu sudbinu i status koji je donedavno u društvenoj nauci imalo »žensko pitanje«. Osoben sklop činilaca koji određuje položaj i uloge žene nije bio priznat kao poseban predmet naučnog interesa ili su takva proučavanja ostajala na marginama interesovanja ovih nauka.¹⁾

Kritika društvenih nauka o ovom pitanju koja je došla iz feminističkog pokreta, nezavisno od preterivanja kojima je ta kritika bila praćena, pobudila je interes za proučavanje problema specifično vezanih za položaj žene u savremenom društvu, kao što su i istraživanja nekih od najistaknutijih pripadnica tog pokreta donela značajna nova saznanja u ovoj oblasti. Ali isto tako, specifični uslovi u kojima se ovaj pokret razvijao (najrazvijenija društva) kao i društveni položaj većine njegovih pripadnica (srednji slojevi i akademske profesije) doprineli su da složen splet pitanja u vezi sa položajem i aktivnostima žene na selu ostane i dalje »tamna mrlja« u naučnom vidokrugu. U prvi plan postavljena su i razmatrana pitanja žene u urbanoj sredini, zaposlene žene i njenog porodičnog i bračnog života i sl., dok je izmakla pažnji osobena situacija žene na selu.

Time smo se približili i jednom posebnijem razlogu koji u značajnoj meri određuje društveni interes za saznanja o seoskoj ženi. Taj odnos uslovljen je stavom koji savremeno društvo, a potom i nauka u njemu zauzimaju prema selu i poljoprivredi. Iako je u ovom slučaju situacija na polju društvenih nauka, a naročito sociologije, daleko od stava ignorisanja, teško bi se moglo dokazati i suprotno: da su društvene nauke bile u punoj meri svesne i kadre, na bazi nekih vladajućih paradigmi, da shvate značaj i potrebu integralnog pristupa selu i poljoprivredi sa stanovišta celine društvene strukture i kretanja u njoj. Tek su problemi nerazvijenih društava, njihove transformacije prema razvijenim društvima, te akutne krize ishrane svetskog stanovništva i poremećaja ekološke ravnoteže svojim neočekivanim izbijanjem ukazali na parcijalnost i nedovoljnost dotadašnje spoznaje sela. U tom pogledu nije bolja situacija ni u našoj sociologiji. Sociologija sela još uvek egzistira kao poseban i prilično zatvoren segment izučavanja, a njeni se rezultati nedovoljno, ako se i uopšte, nastoje integrisati u celovitu spoznaju o kretanju jugoslovenskog društva. Dodali bismo: najmanje krivicom onih koji na tim istraživanjima uporno i dugotrajno rade.

S obzirom na postojanje takvog opšteg odnosa u nauci prema jednom značajnom području društvene stvarnosti ne treba da nas iznenađuje oskudica širih i ozbiljnijih zahvata da se posebno osvetli položaj žene na selu. A takva istraživanja nisu samo neophodna radi pukih konstatacija i proklamacija o ženi, već su ona sastavni

1) Iz ove konstatacije izuzimaju se etnologija, odnosno socijalna antropologija, koja je s obzirom na osobnost svoga predmeta uvek pokazivala dovoljno interesa i razumevanja za proučavanje društvenog položaja žene.

deo građe koja omogućava da se sa većom izvesnošću i tačnošću predviđaju promene u poljoprivrednoj proizvodnji, njenom karakteru i nosiocima, promene u porodičnom životu i njenoj organizaciji, promene u reproduktivnom ponašanju seoskog stanovništva. Napokon, od ne manjeg značaja jesu i saznanja, koja nam ova istraživanja mogu pružiti, za sagledavanje karaktera i obima narušavanja ravnoteže u nekim bitnim demografskim strukturama seoskog ili ukupnog stanovništva, procesi koji imaju nedogledne posledice za društvo u celini, jer dovode u pitanje reprodukciju osnovnih resursa. Statistika, kada je reč o seoskoj ženi, preciznije o ženi u poljoprivrednom domaćinstvu, pruža obaveštenja o nekoliko aspekata njene ukupne životne aktivnosti: obaveštenja o njenom učešću u poljoprivrednoj delatnosti porodice, obaveštenja o njenoj ulozi u reproduktivnoj sferi i obaveštenja o bračnom ponašanju. Naše razmatranje o karakteru statističke evidencije počecemo ovim prvim segmentom jer smatramo da uloga u poljoprivrednoj proizvodnji i promene koje se u toj sferi odigravaju utiču i na ponašanje u druga dva područja.

Prilikom utvrđivanja aktivnosti stanovništva, statistika se u slučaju poljoprivredne delatnosti i poljoprivrednog stanovništva suočava sa vrlo velikim metodološkim teškoćama.²⁾Uzrok tih teškoća da se vrlo jednostavno objasniti. Poljoprivredna delatnost, čak i kada je visoko organizovana i tehničko-tehnološki osavremenjena, veoma se teško uklapa u standarde industrijskog rada koji je dominantan u društvu. Rad u poljoprivredi, s obzirom na specifične uslove u kojima se odvija i s obzirom na specifičnost samog predmeta rada ne iskazuje se kao određen vremenski isečak (dnevni, mesečni ili godišnji), kontinuiran u pogledu radnog angažovanja i intenziteta tog angažovanja. U poljoprivrednom radu uvek nastupaju periodi »praznog hoda«, kada je radna aktivnost svedena na minimum ili u potpunosti prestaje, kao što sa druge strane postoje periodi kada je ona veoma intenzivna i zahteva od njenih učesnika svo raspoloživo vreme, a ne samo radno vreme. U situaciji kada se poljoprivredna proizvodnja odvija u okviru porodičnog gazdinstva kao jedna od bitnih funkcija porodične grupe, promenljivost radnog učešća članova dolazi još više do izražaja, pogotovo što za članove porodice učešće u poljoprivrednoj delatnosti nije njihova jedina uloga. Pored toga oni obavljaju razne poslove u domaćinstvu, od kojih su opet mnogi posredno ili neposredno u funkciji poljoprivredne proizvodnje, ali isto tako mogu da obavljaju i poslove izvan poljoprivrednog gazdinstva, u vidu dopunskog, povremenog ili stalnog rada u poljoprivrednim delatnostima.

Iz opšteg karaktera poljoprivredne delatnosti proizlazi i teškoća u pogledu određivanja starosnih granica aktivnosti članova porodice na poljoprivrednom gazdinstvu. U ovom slučaju aktivnost ne podleže nikakvim formalnim ograničenjima i predstavlja, u većem ili manjem stepenu, doživotnu aktivnost članova nastanjenih na gazdinstvu.

Obe teškoće rezultiraju u problem razgraničavanja aktivnih članova na porodičnom gazdinstvu od izdržavanih, tj. onih koji ne učestvuju ili ne učestvuju dovoljno u poljoprivrednoj delatnosti na gazdinstvu da bi se mogli smatrati proizvođačima. Ovaj problem, dolazi do punog izražaja kada se određuje status aktivnosti žene na porodičnom gazdinstvu, pri čemu teškoće i nedostaci statističke metodolo-

gije u pogledu praćenja aktivnosti poljoprivrednog stanovništva uopšte, najviše štete sagledavanju stvarnog učešća i doprinosa žene poljoprivrednoj proizvodnji u porodici.

I pored očiglednih teškoća primene kriterija industrijskog rada na poljoprivrednu delatnost, statistika u nas, a i u svetu, nastoji da ove kriterije primeni, unoseći u njih neke dopune ili izmene, kako bi ih ipak nekako usaglasila sa specifičnostima poljoprivredne proizvodnje.

S obzirom na problem određivanja aktivnosti muškaraca, odnosno žena u poljoprivredi, naša se statistika u popisima stanovništva opredelila da izvesnim smatra samo aktivnost muških lica na porodičnom poljoprivrednom gazdinstvu, jer se u popisu stanovništva »praktično smatra 'poljoprivrednikom' **svako lice muškog pola** (podvukla A. M.) koje se tako deklariše, jer obavlja poslove na svom ili porodičnom imanju bez obzira na veličinu poseda i broj drugih članova domaćinstva koji mu u tome pomažu«. ³⁾ Kada je u pitanju žena na poljoprivrednom gazdinstvu i njena aktivnost, statistika je smatrala da treba biti rigorozniji, pa je uvela razlikovanje »domaćice« od »poljoprivrednice«. Kriterij za svrstavanje žene u jednu ili drugu kategoriju jeste pretežnost vremena koje troši na poslove u poljoprivredi, odnosno u domaćinstvu.

Čini se da za ovako nejednako tretiranje muškog i ženskog učešća u poljoprivredi na porodičnom gazdinstvu, ne postoji dovoljno jako ni metodološko, ni teorijsko ni činjenično opravdanje. Dok je u prvom slučaju dovoljna deklarativna izjava, u drugom se insistira na određivanju »pretežnog vremenskog utroška«, a da za to nisu dati nikakvi bliži kriteriji, što ima za posledicu subjektivno pristrane ocene. ⁴⁾ Na obrazloženje ovog stava vratilićemo se kasnije, a pre toga neophodno je ukazati na još neke aspekte i načine rešavanja ovog problema u statistici.

Pored popisa stanovništva, popis poljoprivrede predstavlja značajan izvor podataka o aktivnosti poljoprivrednog stanovništva. U odnosu na posmatranje aktivnosti žene ovde su izvršene korekcije tako da se žene razvrstavaju u tri kategorije: žene poljoprivrednice koje pretežno rade u poljoprivredi, žene koje povremeno rade u poljoprivredi — obe grupe čine grupu žena aktivnih poljoprivrednica; i treća grupa koja ne učestvuje u poljoprivredi — domaćice. Međutim i ovde nisu dati precizni kriteriji za određivanje pretežnosti, odnosno povremenosti angažovanja žene u poljoprivredi, pa time i za razgraničavanje od domaćice.

Uviđajući nepouzdanost ovako dobijenih obaveštenja, statistika je preduzela, uporedo sa popisom poljoprivrede 1969. godine, jednu

2) Skrećemo pažnju na dva novija priloga gde se razmatraju problemi statistike u vezi sa tačnim razgraničavanjem aktivnog stanovništva u poljoprivredi objavljenih u časopisu *Stanovništvo*: Zagorka Aničić: »Neka metodološka pitanja poljoprivrednog stanovništva, sa posebnim osvrtom na aktivno poljoprivredno stanovništvo« (br. 3/4 i 1/2 iz god. 1972/1973); Artur Starc: »Prilog problemu aktivnog poljoprivrednog stanovništva« (br. 3/4 i 1/2 1972/1973).

3) Zagorka Aničić, *nav. delo*, str. 92.

4) Na subjektivnost ocena popisivača i greške koje zbog toga nastaju u evidenciji upozorava se u oba pomenuta članka.

anketu sa ciljem preciznijeg utvrđivanja i merenja vremena angažovanja pojedinih članova u poljoprivrednoj delatnosti.⁵⁾ To je postignuto tako što su detaljnije raščlanjeni razni poslovi na gazdinstvu i van njega koje članovi obavljaju u toku godine, a zatim je aktivnost na tim poslovima merena godišnjim utroškom sati. Kao granica za uključivanje pojedinih članova gazdinstva u aktivne poljoprivrednike uzeto je 1500 časova godišnje provedenih na poljoprivrednim radovima. Upoređivanjem podataka ove ankete sa podacima oba popisa dolazi se do nekih značajnih konstatacija u pogledu stvarne aktivnosti žena u poljoprivredi, ali se otkrivaju i neke zablude statistike u metodološkom pristupu ovom pitanju u popisima.

Tabela 1

Struktura žena prema aktivnosti u popisima i anketi

Aktivnost	Popis poljoprivrede 1969	Popis stanovništva 1971	Anketa o utrošku rada u poljoprivredi
Aktivne poljoprivrednice			
— pretežno	29,0	64,0	61,1
— povremene	50,0	—	22,7
Domaćice	21,0	36,0	16,2

Izvor: Pregled je sačinjen na osnovu podataka koji se iznose u radu Z. Aničić.

Razlike koje se javljaju u postocima žena svrstanih u pojedine kategorije prema aktivnosti ukazuje na krajnju nepouzdanost popisnih podataka i značajnu intervenciju subjektivnog faktora prilikom prikupljanja obaveštenja. Popis poljoprivrede daje najveći postotak žena aktivnih poljoprivrednica (79%), ali zato upoređen sa egzaktnijim pristupom ankete, pokazuje značajno potcenjivanje ženinog učešća u poljoprivrednoj delatnosti (većina je svrstana u kategoriju povremeno aktivnih poljoprivrednica, dok anketa pokazuje da je većina pretežno angažovana u poljoprivredi).

Sa druge strane, podaci ankete pokazuju da kada se utrošak rada posmatra prema klasifikaciji na poljoprivrednike, domaće nepoljoprivredne poslove i prema vremenu provedenom na tim poslovima, onda faktički nema opravdanja za unošenje kategorije »domaćice«, jer svaka žena na porodičnom gazdinstvu značajno učestvuje u poljoprivrednoj delatnosti. Takve žene koje su prema anketi svrstane u kategoriju domaćica, takođe beleže utrošak rada u poljoprivrednoj delatnosti, ali ispod 1500 časova na godinu.

Sledeći podaci iz ankete veoma ubedljivo potvrđuju predhodni zaključak u pogledu angažovanja žene u poljoprivredi, ali isto tako ukazuju na apriornost statističke definicije poljoprivrednika u popisu stanovništva.

5) »Anketa o zaposlenosti i utrošku rada na individualnim poljoprivrednim gazdinstvima«. Statistički bilten 789, Beograd, SZS, 1973.

Tabela 2

Struktura utroška vremena muških i ženskih članova gazdinstva

Članovi	Ukupan fond časova sopst. radne snage	Ukupno vreme na radu	Od toga na gazdinstvu			Van gazdinstva	Ostalo vreme
			svega	u poljoprivredi	u domaćinstvu		
Poljoprivrednici muški	100,0	38,8	36,2	32,2	4,0	2,6	61,2
Poljoprivrednici ženski	100,0	43,4	42,8	23,5	19,3	0,6	56,6
Žene privremeni poljoprivrednici	100,0	43,6	43,1	19,9	23,2	0,5	56,4
Domaćice	100,0	38,3	37,8	10,4	27,4	0,5	61,7

Izvor: Statistički bilten 789, str. 24.

Rezultati snimanja utroška vremena članova pokazuju da ne postoji značajna razlika između muških i ženskih članova u pogledu rasporeda tog utroška na dve osnovne grupe: vreme koje se troši za rad na gazdinstvu i van njega i ostalo vreme. Šta više, izlazi da je vremenski žena više angažovana radom, nego muški članovi i to zbog toga što obavlja i domaćinske poslove i poslove u poljoprivrednoj proizvodnji. Sa druge strane potvrđuje se da sve žene bez obzira na njihovu kategorizaciju prema vrsti aktivnosti u poljoprivredi učestvuju u poljoprivrednoj proizvodnji, s tim što je učešće opadajuće idući od aktivne poljoprivrednice, preko povremene do domaćice. Međutim, i domaćica jednu četvrtinu svog radnog vremena utroši na poslove u poljoprivredi.

Na osnovu ovih pregleda može se zaključiti da statistika nije iskoristila sve mogućnosti za preciznije merenje aktivnosti ženskog stanovništva u poljoprivredi u popisnim akcijama i da rešenje nije samo u boljem obučavanju popisivača i njihovom nastojanju da umanje subjektivne greške u ocenama⁶⁾ nego da istovremeno treba pristupiti i redefinisaju pojedinih kategorija, kao i uvođenju novih kriterija za praćenje aktivnosti poljoprivrednog stanovništva, posebno ženskog.⁷⁾

U vezi s mogućnostima za nova rešenja želeli bismo da ukažemo na jednu statističku akciju koja daje prostora za širenje i produblivanje metodološkog repertoara praćenja aktivnosti stanovništva, odnosno članova na individualnim poljoprivrednim gazdinstvima.

6) Zagorka Aničić, nav. delo, str. 98.

7) Artur Starc smatra da bi aktivnost žena trebalo meriti prema njihovom učešću u glavnijim poljoprivrednim radovima. (Usp. Artur Starc, nav. delo, str. 110.)

Svake godine statistika sprovodi anketu putem koje se prikupljaju podaci o prihodima i rashodima individualnih poljoprivrednih domaćinstava, tzv. anketu o seoskim domaćinstvima. Kako se radi o anketnom istraživanju, postoje, veće mogućnosti za proširenje programa prikupljenih informacija, ali i za širenje programa analitičke obrade osnovne prikupljene građe. Naime, statistika se u ovim anketama strogo zadržava na praćenju raznih oblika prihoda i različitim namenama u njihovom trošenju, u seoskim domaćinstvima, dok je iz analitičkog okvira obrade izostavljeno posmatranje učešća pojedinih članova u ostvarivanju tih prihoda. Opravdano se postavlja pitanje: čemu služi veoma precizna i razrađena metodologija praćenja prihoda i rashoda, ako nam prikupljena građa i njena prezentacija ne omogućavaju da pratimo i ustanovimo karakter uzročne relacije koji se javlja između sadržaja i obima aktivnosti pojedinih članova na gazdinstvu i van njega, visine prihoda i načina njihovog trošenja? U tom uzročnom nizu žena i njena raznovrsna aktivnost na individualnom poljoprivrednom gazdinstvu bezsumnje je jedna od nezaobilaznih karika.

Svi nas ovi momenti navode da se vratimo pitanju teorijske i činjeničke opravdanosti podvajanja muškog i ženskog učešća u poljoprivrednoj delatnosti na porodičnom gazdinstvu, koje vrši statistika.

Teorijski možemo poći od teze o poljoprivrednom porodičnom gazdinstvu kao nediferenciranom sklopu aktivnosti koje obavljaju njegovi članovi u cilju stvaranja sredstava za svoju reprodukciju. U tom sklopu proizvodne aktivnosti tesno su isprepletane i prožimaju se sa ostalim aktivnostima u domaćinstvu, kao i sa aktivnostima izvan gazdinstva. Savremena tehnika i tehnologija u poljoprivredi, kao i poljoprivredna proizvodnja orijentisana na tržište vode većoj diferencijaciji ovih aktivnosti, unutar porodičnog gazdinstva, ali ta diferencijacija ne može nikada postići onaj stepen koji je već ostvaren u okviru gradskog domaćinstva. Ukoliko ne dođe do snažnijeg podruštvovljavanja uslova i sredstava proizvodnje u poljoprivrednoj delatnosti.⁸⁾ S obzirom na takav karakter porodičnog gazdinstva, modela rada koja u njemu postoji između članova s obzirom na njihove polne i starosne karakteristike, ne dobija nikada onaj vid koji ona ima u savremenom gradskom domaćinstvu — potpuno isključenje jednog dela članova iz osnovne proizvodne delatnosti na gazdinstvu, tj. delatnosti na osnovu koje članovi ostvaruju svoju egzistenciju. I muškarci i žene, i mladi i stari, učestvuju u poljoprivrednoj delatnosti, s tim što je podela rada izvršena prema težini poslova i nekim specifičnim tehničkim veštinama koje pojedini poslovi iziskuju. Prema tome, žena je uvek učesnik u poljoprivrednoj delatnosti na gazdinstvu, pri čemu je ona još dodatno opterećena poslovima u domaćinstvu i brigom o deci. Što se tiče podele poslova u samoj poljoprivredi uobičajeno je da se žena isključuje iz težih ratarskih i nekih drugih poslova (oranje, kosidba) ali ni to nije pravilno, jer zavisi od veličine poseda i broja raspoložive radne snage u domaćinstvu, hoće li žena učestvovati i u tim poslovima. Kao pretežno ženski poslovi smatraju se povrtar-

8) Takvo podruštvovljavanje je upravo moguće intenzivnim razvojem kooperativnih odnosa u poljoprivredi.

stvo i baštovanstvo, čuvanje i uzgajanje stoke i živine te prerada mlečnih proizvoda. Međutim, ako idemo dalje i uzmemo u obzir ekološke okvire koji diktiraju koja će grana poljoprivrede biti primarna za gazdinstvo, onda nalazimo, kao na primer u planinskim krajevima gde je stočarstvo primarna delatnost, da postoje neznatne razlike u poslovima koje obavljaju muškarci i žene (košenje i šumarski poslovi smatraju se muškim poslovima).

Da zaključimo: ako bi statistika imala u vidu stanje u prošlosti, kao i stanje koje dominira u većini savremenih individualnih porodičnih gazdinstava, njeno nastojanje da izvrši strogu podelu učešća u poljoprivrednoj delatnosti muških i ženskih članova ne može da opstane. Postavlja se pitanje je li statistika u pravu sa stanovišta budućnosti? Ne vode li procesi promene, kroz koje danas prolazi individualno porodično gazdinstvo, ka snažnijoj diferencijaciji učešća koja će ženu sve više odvajati od poslova u poljoprivredi? I u ovom slučaju, međutim, statistička podela ne može se opravdati.

Sociolozi u nas već odavno upozoravaju na pojavu feminizacije rada u poljoprivredi⁹⁾ do čega dolazi kao posledica velikog odlaska muškog radnog kontingenta sa sela na privremeni rad u inostranstvo ili što je češće zaposeljavanju ove radne snage u nepoljoprivrednim delatnostima. U situaciji stalne ili privremene odsutnosti muških članova, žena je ta koja preuzima na sebe ne samo organizaciju svih poslova na gazdinstvu nego i ta koja sve više u njima učestvuje. Nema sumnje da će se ovaj trend u budućnosti pojačati i proširiti, bar što se tiče zapošljavanja muške radne snage u zemlji, a to će imati za posledicu da će sve veći broj žena biti intenzivnije uključen u poljoprivrednu proizvodnju. Međutim, i kada ovo ne bi bio slučaj, proces osavremenjavanja poljoprivredne proizvodnje i sve veća specijalizacija poljoprivrednih gazdinstava pogoduju većem angažovanju žena na poljoprivrednim poslovima. Uvođenje savremene tehnike olakšava obavljanje nekih težih poljoprivrednih poslova, dok sa druge strane, specijalizacija u proizvodnji, naročito ona u neratarskim delatnostima zahteva sve veće učešće ženske radne snage (intenzivno stočarstvo, živinarstvo, baštovanstvo, cvečarstvo i sl.).

Ovim je samo potvrđena prethodno izrečena ocena. Statistika svojim načinom praćenja aktivnosti poljoprivrednog stanovništva i članova poljoprivrednih gazdinstava potcenjuje stvarno učešće žena u poljoprivrednoj proizvodnji. Međutim, takav odnos statistike prema aktivnosti žene na selu nije samo tehničko pitanje nego se može tumačiti u smislu jednog opštijeg prisutnog stanovišta i gledanja na ulogu žene u društvu. Ako se obaveštenja o proizvodnoj aktivnosti seoske žene i žene uopšte uporede sa onim što statistika nudi, kada je u pitanju ponašanje žene u reproduktivnoj sferi, onda se nesumnjivo pokazuje da je prednost data ovoj drugoj aktivnosti. Pošto smo već imali prilike da takvu orijentaciju

9) Takva upozorenja sreću se na primer kod Ruže First-Dilić: **Promjene u strukturi primarnih grupa u našem selu**, Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora, 1976; Vlado Puljiž: **Eksodus poljoprivrednika**, Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1977; Cvetko Kostić: **Sociologija sela**, Beograd, ICS, 1972.

kritikujemo i ukažemo na njene teorijske i praktične nedostatke¹⁰⁾ to se na ovoj oblasti statističke građe nećemo više zadržavati.

Treća oblast za koju društvena služba statistike pruža obaveštenja, kada je reč o ženi uopšte, a posebno seoskoj, jeste oblast bračnog ponašanja. Ovaj aspekt značajan je kako sa stanovišta proučavanja promene položaja i shvatanja seoske žene tako i sa šireg društvenog stanovišta proučavanja demografskih kretanja na selu, za koje bračno ponašanje stanovništva ima veoma veliki značaj. Bračne migracije kao karakterističan oblik migracije ženskog stanovništva sa sela imaju trajne posledice za demografske strukture na selu i narušavanje prirodne ravnoteže u tim strukturama, što onda ima i značajne ekonomske i društvene posledice. Na žalost, zbog načina obrade propisanih podataka statistika onemogućava da se uđe u složenije procese tumačenja i objašnjavanja savremenih zbivanja na selu i kretanja njegovog stanovništva. U poslednja dva popisa stanovništva statistika je odustala od prikazivanja bračne strukture stanovništva prema aktivnosti i zanimanju supružnika, čime je praktično onemogućeno i sagledavanje specifičnosti bračnog ponašanja seoskog stanovništva, odnosno žene poljoprivrednice.¹¹⁾ Sa druge strane, takvim postupkom onemogućeno je i korišćenje redovnih godišnjih izveštaja demografske statistike, jer tekuće promene i varijacije ne mogu da se dovedu u odnos sa ukupnom masom, kako bi se sagledale dugoročnije tendencije u pojedinim bračnim kontingentima. Moglo bi se primetiti da ovakva praksa ukazuje na nekoordiniranost rada između pojedinih statističkih službi, što samo pokazuje da pitanje organizacije statističke službe ima veoma dalekosežne reperkusije na njenu sposobnost da daje kvalitetne i potpune informacije društvenim korisnicima.

Iz celokupnog razmatranja nameće se samo jedan zaključak. Društvena evidencija o jednom, i društveno i brojčano značajnom delu stanovništva u našem društvu jeste oskudna i nepouzdana. Taj moment onemogućava celovitije i opštije saznanje o tom delu stanovništva, ali isto tako i o promenama koje se dešavaju u seoskoj društvenoj sredini. Možemo samo očekivati da će statistička služba u svojim budućim akcijama nastojati da umanj ili prevaziđe neke od navedenih nedostataka svoje evidencije. Međutim, to ni na koji način ne umanjuje obaveze sociologa da se sa više pažnje i interesa posvete proučavanju problema žene poljoprivrednice na selu ne napuštajući svoj ugao posmatranja. A to znači da se seoska žena, poljoprivrednica, posmatra u okviru ukupnih odnosa i procesa koji se dešavaju u savremenom selu u našem društvu.

10) Anđelka Milić: »Sistem statističkih obaveštenja i potrebe sociološkog proučavanja porodice i domaćinstva«. *Sociologija*, 20/1978, br. 4, str. 435.

11) Statistika naime prati samo ukupno te muško i žensko stanovništvo (staro 15 i više godina) — ukupno i aktivno, prema bračnom stanju. (Statistički bilten 1079. Beograd, SZS, 1978.) 1978. Ljubljana. 1978.

Andelka Milić:

**The Woman in the Village —
— a Farm Worker or/and
a Housewife?**

Summary

The participation of the woman in agricultural production carried out on the family farm, and changes that accompany her participation in the Yugoslav society, have not been adequately and precisely comprehended. This is partly due to the unsuitable and incomplete statistical evidence offered by official statistics.

The family farm can be defined as an undifferentiated set of activities carried out by its members to create the means for their reproduction. Among them production activities are closely intertwined with and permeate other household activities, and also activities outside the farm. Modern agricultural techniques and technology, and agricultural market production, lead to a greater differentiation among those activities on the family farm. Men and women, young and old, participate in agricultural activities, with the division of labour carried out according to the heaviness of work and specific technical skills that some jobs demand. The woman is always a participant in agricultural work on the farm. She is additionally burdened by housework and child care. As for the division of labour in agriculture itself, it is usual for the woman not to do the most arduous farming and other work (ploughing, mowing), but this is not the rule, because what she does depend on the size of the farm and the size of the working force available in the household. Vegetable growing and gardening, livestock and poultry care and processing dairy products are considered typically female jobs.

**Женщина в селе —
сельскохозяйственная
работница или/и домашняя
хозяйка?**

Резюме

Участие женщины в сельскохозяйственном производстве осуществляемое внутри семейного хозяйства, а также и перемены сопровождающие ее участие не приняты адекватно и полностью не осознаны, отчасти и вследствие несоответствующих и скудных статистических данных предоставленных официальной статистикой.

Сельскохозяйственное крестьянское хозяйство можно определить как недифференцированный источник активностей выполняемых его членами с целью осуществления средств для своего воспроизводства. В таком контексте, производственные активности в тесной связи и переплетаются с остальными активностями в домашнем хозяйстве, и с теми осуществляемыми вне хозяйства. Современная техника и технология в сельском хозяйстве, а также и сельскохозяйственное производство ориентируются на рынки сбыта и приводят к более сильной дифференциации этих активностей в рамках семейного хозяйства. Мужчины и женщины, и молодые и пожилые, участвуют в сельскохозяйственной деятельности, причем распределение труда совершенно на основании сложности работы и некоторых специфических технических умений наложенных отдельными требованиями. Женщины продолжают участвовать в сельскохозяйственной деятельности в рамках хозяйства, причем она загружена дополнительными работами в домашнем хозяйстве и заботой о даях. При распределении труда в сельском хозяйстве принято женщину исключить из трудных земледельческих и подобных работ (пахота, косьба), но это не является правилом, так как включение женщин в эти работы зависит от величины хозяйства (и мужества) и располагаемой рабочей силы в этом хозяйстве. За женскую

работу принято считать огороднические работы и работы по садоводству, пастьбу и выращивание скота, птицеводство и переработку молочных продуктов.

If statistics bear in mind past conditions, and those dominant on most modern family farms, its efforts to carry out a strict division of participation in agricultural work between female and male members cannot be successful. We can ask whether statistics are right from aspect of the future. The manner in which they treat the activities of the agricultural population and the inhabitants of farms, shows statistics to underestimate the true participation of women in agricultural production.

However, this relationship between statistics and the activities of rural women is not only a technical question, but can be explained from the aspect of a more general manner of approach to the role of the woman in society. If information about the production activities of the rural woman and the woman in general are compared with what statistics have to offer, in the case of the woman's behaviour in the sphere of reproduction, then there is no doubt that this second activity has precedence.

One of the fields in which statistics offer information about women in general, and especially about farm women, is marital behaviour. This field is important both for the study of changes in the position and opinions of the farm woman, and also from the wider social aspect of studying demographic changes in the village, for which marital behaviour has a very great significance. Marital migrations, which are a characteristic form of migration among the female rural population, have a lasting influence on demographic structures in the

Даже и в случае когда бы статистика располагала данными показывающим ситуацию в прошлом а также и обстановку в современных единоличных семейных хозяйствах, ее попытки строго определить и разделить участие мужских или женских членов в сельскохозяйственной деятельности не осуществимы. Ставится вопрос какие основания у статистики в отношении будущего? Своими приемами в наблюдении за деятельностью сельскохозяйственного населения и членов сельскохозяйственных крестьянских хозяйств статистика неправильно оценивает фактическое участие женщин в сельскохозяйственном производстве.

Однако, такие позиции статистики по отношению к активности сельских женщин не являются только техническим вопросом; это можно толковать в рамках более обобщенного поведения и отношения к вопросу роли женщины в обществе. Если сравнить сведения о производственной активности сельской женщины и женщины вообще, с данным статистики, когда речь идет о поведении женщины в сфере воспроизводства, тогда без всяких сомнений преимущество имеет эта последняя активность.

Одна из областей, для которой статистика нас снабжает данными когда речь идет о женщине вообще, а особенно сельской женщине, является проблема брачности. Этот аспект имеет большое значение с позиций изучения перемен в положении и осведомленности сельской женщин., а также и с позиций более широкого общественного изучения демографических движений в селе, для которых брачное поведение населения имеет большое значение. Брачные миграции являющиеся характерным видом миграции женского населения из деревни, оказывают постоянные последствия

village and disturb the natural balance in those structures, which has important economic and social consequences. Unfortunately, because of the way in which census data are processed, statistics do not enable us to enter a more complex process of explanation and interpretation of present events in the village and the mobility of its population.

Only one conclusion can be drawn from this whole discussion. The social evidence about a both socially and numerously important part of the Yugoslav population is sparse and unreliable. This makes it impossible to gain a more complete and general insight into that part of the population, and also into changes that take place in the rural society. We can only hope that in its future actions the statistical service will try to decrease or overcome some of the existing shortages in its evidence.

на демографические структуры в селе и нарушает природное равновесие этих структур, что в конечном итоге, создает значительные экономические и общественные последствия. К сожалению, ввиду такого приема в обработке полученных данных, статистика в определенном смысле препятствует более подробному изучению сложных процессов толкования и пояснения современных событий в селе и движения населения сельской местности.

Из всего изложенного можно сделать несколько выводов. Общественная осведомленность об одной, в общественном и количественном отношении, значительной части населения в нашем обществе, весьма неудовлетворительна и ненадежна. Ввиду всего этого, более целесообразное и обобщенное изучение этой доли населения, а также и перемен имевших место в сельской общественной среде не осуществимо. Можно только надеяться, что статистика в своих последующих активностях попытается устранить или преодолеть некоторые существующие недостатки в ее данных.